

ANMELDELSER

AFKRIMINALISERING AF FØRÆGTESKABELIG SEKSUALITET

Nina Javette Koefoed: Besøvede kvindfolk og ukærlige barnefædre. Køn, ret og sædelighed i 1700-tallets Danmark. Museum Tusulanums Forlag 2008, 390 sider. Pris 298 kr. Indgår i serie: Tidlig moderne.

Bogen, som bygger på forfatterens afhandling fra 2004, behandler reguleringen af den uægteskabelige seksualitet i Danmark mellem 1683 og 1812, en periode, hvor der i takt med sekulariseringen skete en gradvis afkriminalisering af sager om lejermål (samleje) og hor.¹ Der blev i 1600-tallet slået hårdt ned på førægteskabelig seksualitet og ægteskabsbrud, som gav høje straffe ifølge Biblens anvisninger såsom skriffemål i den lokale kirke, bøde, fængsel, landsforvisning eller dødsstraf. Igennem 1700-tallet ændrede synet på førægteskabelig seksualitet sig, og i 1812 blev ugiftes seksuelle forhold stort set afkriminaliseret. Forbrød man sig tredje gang, var der indtil 1866 stadig straf i vente. Afkriminaliseringen, som var en følge af sekulariseringen, medførte, at den ugiftede mor og hendes uægte barn ikke længere blev set som et religiøst men et socialt problem. Tredje part kunne således ikke som tidligere indberette andre for utugt. Seksualitet blev noget privat. Var der en moral eller norm, gik den ud på at tage ansvar og sikre barnets forsørgelse. Og her skulle både kvinden og manden bidrage.

Det seksuelle blev så at sige flyttet fra et religiøst funderet

syndsbegreb til det private. Hvorfor skete dette? Overordnet refereres til oplysningstid og sekularisering. Mere konkret påvises det, at kongen ikke længere fik sin legitimitet fra Gud og derfor måtte forholde sig anderledes og mere imødekommende til befolkningen. Nina Koefoed bruger således i højere grad end tidligere forskning (af bl.a. Beth Grothe Nielsen og Jonas Frykman) religionen som mulig forklaring både på regulering/disciplinering og afkriminalisering.

Bogens emne er nyt i en dansk sammenhæng, og derfor trækkes der på bl.a. den nordiske forskning på området (Marie Lindstedt Cronberg, Inger Lövkrona, Hanne Sanders, Sølvi Sogner, Kari Telste, Eva Österberg). Internationalt er der bl.a. hentet inspiration hos den amerikanske forsker Isabel Hull, som har knyttet seksualitet og politik sammen. Megen af den tidligere seksualitetsforskning, som findes, og her har vi med Georg Hansens bog *Sædelighed blandt landbefolkningen i Danmark i det 18. årh.* fra 1957 et enkelt dansk eksempel, har skildret seksualitet som et eksotisk emne uden større politisk betydning.

Hos Koefoed bliver seksualitet et politisk tema og knyttes sammen med, hvad der kaldes ny retshistorie. Retslig dialektik (forholdet mellem lov, administration og befolkning) er sammen med sekularisering og kønsteori de teoretiske perspektiver forfatteren trækker på i en diskursanalyse, der nu er blevet så almindelig, at der ikke gøres meget ud af at forklare denne. Forfatteren under-

streger dog, at den diskursanalytiske tilgang implicerer en åbenhed over for materialets modsætninger og modstridende versioner. Diskursanalysens udførelse kan således sige at være bedre end præsentationen, som er ganske kortfattet. Lidt mere konkret viden får vi om den metodiske inspiration fra Natalie Zemon Davis' bog *Fiction in the Archives* fra 1987. Davis har analyseret benådningssøgninger fra dødsdømte i Frankrig som fortællinger, der giver et indblik i mænds og kvinders kulturelle univers. Koefoed benytter Davis' ideer om fortælling og narrative strukturer på supplikinstitutionen, hvor den enkelte borger kunne henvende sig til kongen i stort og småt. Da de originale supplikker (bønsskrifter, red.) ikke findes, benyttes supplikprotokoller, hvor sagerne bliver gengivet i referat og afgørelsen indføjet. Ud fra dette materiale indkredses befolkningens normer for og holdninger til moralske problemer som etablering af seksuelle relationer, familiedannelse, forsørgelse etc.

Kønsteoretisk trækkes der især på Linda Alcoffs relationelle og positionelle identitetsbegreb, som omfatter begge køn, hvor man ikke på forhånd lægger sig fast på en bestemt magtstruktur, hvilket viser sig givende i forhold til at kunne analysere både moderskab og faderskab. Køn betragtes således ikke som det eneste analysemål, men indgår i analysen af alle samfundsforhold sammen med andre differentierings- og ordningsprincipper.

I takt med at religionens be-

tydning aftager bliver kongens magt mindre selvtilstrækkelig og ikke længere givet af Gud. Det gør det muligt at se den enevældige konges lovgivningspraksis som udtryk for et møde mellem befolkning og lovgiver. Forandringerne i ægteskabs- og sædelighedsforhold fandt derfor sted i krydsfeltet mellem staten, kirken og befolkningen i form af en retslig dialektik – et samspil mellem befolkningens forventninger og lovgivernes forestillinger, som karakteriseres som "et styre i dialog, i kommunikativ interaktion" (s. 68).

Bogen bæres af to store empiriske kapitler: *Synd, straf og soning* og *Afkriminalisering og social omsorg*. Først behandles perioden frem til 1760'erne, hvor uægteskabelig seksualitet er kriminaliseret og et offentligt anliggende. Forordningen af 1734 indebar en forringelse, idet kvinden fik tillagt en større del af ansvaret for usædelighed end tilfældet var i Danske Lov. Så vel kvinder som mænd syndede efter Danske Lov, ligesom graviditet blev accepteret som et ægteskabsløfte. Efter 1734 kunne kvinden ikke længere kræve eller forvente ægteskab i lejemålssager. Hun fik tillagt en større del af skylden for sit eget fald og blev gjort moralsk ansvarlig, mens manden blev frigjort fra ansvaret for et uægteskabeligt forholds konsekvenser. I 1763 blev manden omsider gjort ansvarlig, men nu var kravet først og fremmest forsørgelse. Fædre fik efterhånden pligt til at bidrage til uægte børns forsørgelse. Fokus blev således forskudt fra en

i hovedsagen gejstlig diskussion af ægteskabets ukrænkelighed, der som følge havde de ugifte mødres understøtning af samfundet til en diskussion af forsørgelsespligten.

I anden halvdel af 1800-tallet skete en stigende afkriminalisering. Såvel religiøse som verdslige argumenter havde talt for en streng sædelighedslovgivning, men med en stigende sekularisering foregik en afkriminalisering, som f.eks. betød, at kun den krænkede part (og ikke tredje part) kunne rejse tiltale i usædeligheds-sager. Lejemål blev ifølge Danske Lov fra 1683 straffet med lejemålsbøder med det formål at få folk til at gifte sig. Via forskellige forordninger blev straffen mildere og ændret fra skamstraf til anden straf. Der blev også taget et vist hensyn til de uægte børn, hvilket var udtryk for, at ægteskabet og den seksuelle foreteelse var blevet løst fra det religiøse. Det var baggrunden for, at der kunne tages et større hensyn til de uægte børns vilkår. Med skiftet fra en kristen moral til en mere borgerlig moral kunne lovgivningen med udgangspunkt i naturretten mere end i Gud betone forældres forpligtelse over for deres børn. Forsørgelse blev vigtigere end moral. Der skulle både moderhjerter og faderpligt til. Straffen for uægteskabelig seksualitet blev i perioden mildere og ændret fra skamstraf til anden straf, ligesom det uægte barn blev genstand for selvstændig interesse og dets forsørgelse et mål for lovgivningen.

Bogen viser på forbilledlig vis kompleksiteten i udvikling-

en hen imod den endelige afkriminalisering af den uægteskabelige seksualitet. Hvad angår årsagerne til forandringen henvises til sekulariseringen, som får karakter af en overgribende og indiskutabel proces. Her kunne man have ønsket sig sekulariseringstesen sat ind i en større socio-økonomisk sammenhæng.

Bogens styrke er, at den ved at kaste lys over både den strenge regulering og den relativt pludselige afkriminalisering får sat ægteskab og sædelighed/usædelighed ind i den politiske historie.

Afhandlingen formår på forbilledlig vis og med stort overblik at kombinere teori og empiri, ligesom det historiske og det etnografiske perspektiv frugtbar gør hinanden. Med et komparativt blik på Norge og Sverige lykkes det på fremragende vis at udnytte forskningen på området i disse lande maksimalt og at udvikle analyserne af det danske materiale.

*Bente Rosenbeck, lektor,
dr.phil.*

*Center for kønsforskning
Københavns Universitet*

NOTE

1. Jeg sad i bedømmelsesudvalg sammen med Niels Brimnes og Henrik Horstbøll, og denne anmeldelse bygger på vores fælles bedømmelse.

KVINDERNES IDRÆT FRA RØDDER TIL TOP

*Else Trangbæk, Kvindernes
Idræt Fra Rødder til Top.
Gyldendal 2005. 283 sider. Ill.
Kr. 358,95.*

Bogens forside prydes af en cirkel eller bold, dekoreret med fragmenter. De danner en slags collage af overlappende tegninger og fotos af motionerende kvindekroppe: der spilles bold og cykles, kastes spyd og skydes og der varmes op til turen over overliggeren m.m.

Forsidebilledet er ingen falsk reklame. Det rammer ret præcist, hvad bogen som helhed gerne vil have fod på: at skabe orden og mening i et sandt mylder af fysiske aktiviteter, som anonyme og kendisser har kastet sig ud i gennem de sidste to århundreder; på dansk grund og med afstikkere til udenlandske arenaer for at vise flaget og repræsentere nationen.

Idrætshistorisk forskning er jo endnu en relativ ny faglig trend; og opgaven, Else Trangbæk har sat sig, er derfor ambitiøs og svær. Som en af trendens danske pionerer bringer hun en solid ballast af egen forskning med sig, som her formidles sammen med andre nye bidrag inden for emnet. Alligevel er det påfaldende, hvor mange af litteratur- og kildefortegnelse-henvisninger, der markerer, hvor punktvist og periodekort kvindeidrætsforskere hidtil har rørt på sig.

To århundreders lange stræk deles op i forskellige tidsafsnit. Hvad var det essentielle ved hvert afsnit, det nye og innovative, spørger Trangbæk.

Hvilke var de centrale problemstillinger i disse afsnit for idrætskvindene? Denne analytiske indfaldsvinkel er legitim. Ved at betone de innovative momenter lægges der vægt på historie som en fremadrettet, dynamisk proces. Det træge og kontinuerlige lander dog let i baggrunden ved denne vinkel, så det kan være svært at vurdere, om det nye og det moderne er skinbarlig overflade, og hvad der er forandringernes reelle bredde og dybde.

Idrætshistoriens kvinder skildres fortrinsvis i et aktørperspektiv; samtidig vises, at idræt og sport er et samfunds- og livsområde, hvor diskurser om krop og køn, om mandligt og kvindeligt aldrig står stille, men løbende er konfronteret og italesat ud fra pædagogiske, sundhedsmæssige og kvindelige politiske synsmåder og normer.

Bogens bedste, mest sammenhængende hovedafsnit dækker tidsmæssigt 1800-tallet frem til ca. 1950. Et af kvindeidrættens vigtige udgangspunkter var, at feltet i 1800-tallet oprindeligt var mandsmonopoliseret. Monopolets gradvise svækkelse afspejles i feltets gradvise feminisering, som der gives statistiske belæg for, især i kapitlerne om tiden efter 1950.

Der lægges ud med et tilbageblik på det tidlige 1800-tals første ansatser fra statslig side for at introducere gymnastik som fag i almueskolen og på gymnastikkens teoretisk-praktiske inspirationer fra udlandet. Men kvindegymnastikkens gennembrud skete i stedet senere inden for den private uddannelsessektor.

Gymnastik og andet idræts spredning til bredere lag kom, er Trangbæks argument, i høj grad til at ske via de grundtvigske folkehøjskoler som lærings- og mødesteder. I mange år blev der ikke gjort den store forskel i øvelserne for unge mænd og kvinder. Dette reagerede en yngre generation, som ønskede mere 'feminine' udtryksformer, på i 1900-tallets første årtier.

Mens Trangbæk, bl.a. i sine livshistoriske og biografiske nedslag berører uddannelser til gymnastik- og idrætslærere, ville fremstillingen have vundet ved en opfølgning på den pædagogiske professionaliseringsproces og med uddybning af den ubetalte frivillige arbejdskrafts betydning i det folkelige foreningsarbejde.

Højskoler og det folkelige foreningsliv på landet banede givetvis langsigtet vej for idræt og sport som massefænomen og -bevægelse. Men hvor befinder *andre* befolkningslags kvinder sig i denne beretning og i forhold til byborgerskabets døtre og landets velsituerede bonde- og husmandsunge? Byarbejderkvinder figurerer f.eks. næppe i bogen, idet socialklasse som sorteringsmekanisme, ideologisk referenceramme og struktur desværre her underbelyses. Fremstillingen ville også have vundet ved at fokusere tydeligere på alder som vigtig variabel.

I hvilket omfang er der eventuelt og generelt tale om en kvindernes "samtidig usamtidighed"? Hvornår optræder det ny og moderne for og med netop disse tusinder af byarbejderkvinder? Har de samme are-

naer og sportsgrene været relevante og vigtige og mht. indsocialisering i idrætten på tværs og inden for (kvinde)klasser? Og var fagorganisationerne mon et idrættens grosted?

Et kapitel sammenligner ud-sagn, hentet fra forfatterens interviews med kvinder, som ca. 1920-1950 var aktive inden for højskole, gymnastikinstitut og foreninger på amatør- eller eliteplan. Det viser, ikke uventet, en spredning i disse kvinders retrospektive vurderinger af eget engagement i kollektiv sammenhæng og idrætserfaringers indflydelse på andre sider af deres tilværelse.

Trangbæk mener, at kvindeligheden, "den fiktive eller normative kvinde", om man vil, i mangt og meget er blevet overhalet af kvinders egen praksis i anden halvdel af det 20. århundrede inden for grene, som førhen er blevet anset for upassende, sundhedsfarlige, 'maskuliniserende' eller direkte uønsket. Nutidskvinder kan være med overalt, lyder det glade budskab.

Hvordan nutids-kvindens ekspansive udfoldelse er relateret til kvindelighed som norm står dog ikke rigtig klart i fremstillingen. Er definitioner på sportslig kvindelighed blevet mere differentierede end førhen? Kan kvinders indmarch i en hel række 'hårde' sportsgrene overhovedet tydes som bevidste ligheds- og eller ligestillingslegitimeringer fra idrætskvindernes side og som opgør med normen om kvindelig særart? Eller er kvindelighedsdiskurser om *lighed versus særart* sat på standby som irrelevant eller måske et symptom

på, at kønsidentiteter kan være sammensatte og kønsidentifikation situation bundne og fleksible? Sagt på anden vis: at kvinder som individer 'gør køn' på flere forskellige faconer, som ikke nødvendigvis udelukker hinanden, men være adækvate udtryk, afhængig af om de agerer på idrætspladsen eller i intimsfæren, på arbejdsmarkedet etc. og sammen med hvem.

Øget kvindedeltagelse i forhold til mænds inden for diverse grene og discipliner har selv sagt forflyttet idrættens tidligere kønsopdeling. Men kvinders integration synes at foregå i et *parallelt* univers af basismodeller: hold og teams, der – nye som gamle – er kønsseparatistiske. Kvinder spiller, før som nu med og mod kvinder; mænd med og mod mænd i idrættens univers. Dette er altså hovedmønstret. Fysiske kønsforskelle sætter altså massive bomme op for *adferds*messig kønsoverskridelse i praksis, når slaget skal slås. Det er egentlig en af de dybt fascinerende sider ved idræt og sport. Og et paradoks, især i relation til ligestillingsdiskurser inden for mange andre områder i det moderne servicesamfund, hvor kropslighed ikke på nær samme facon som her gør mænd og kvinder 'samspilsramt'.

Topledelse i idrætsverdenen drejer sig derimod næppe primært om fysiske kønsforskelle. På det niveau står andre meriter og kvaliteter på spil end rå muskelstyrke, boldøje og hurtige ben. Trangbæk kommer ind på idrætsforbundenes demokratiske underskud: modsætningen mellem idrætskvinders tilstedeværelse i organisa-

tioner og marginale repræsentation på toppplanet, hvor den 'store politik' skal udformes og iværksættes. Selv sidder hun i parentes bemærket i D.I.F.s bestyrelse, og kapitlet er skrevet med en diplomatisk pen, som dog fremhæver, at ude- og ovenfra dikterede forskning på *mainstreaming* for at fremme forbundsligestillingen ikke er faldet ud som en markant succes.

Trangbæk er stolt af idrætskvinderne, erklærer hun, og af resultaterne af deres indsats. Hun har præsteret et opbyggeligt værk; præget af hendes ægte kærlighed til idrætten, men også med en tendens til at harmonisere og springe lovlig let henover dette massefænomens problematiske sider, og jeg savner et kritisk øje på sportens tiltagende kommercialisering.

Bogen kan betegnes som supplementshistorie; socialhistorisk og kvinde- og kønshistorisk i anslaget. Der er mange nye informationer at hente, mens de mere overordnede idræts- og samfundspolitiske vilkår og strategier, som har rammesat kvindeidrætten, ikke rigtig bringes på banen.

Bogen tager sigte på at nå ud til et bredt publikum. Det fortjener den at komme. Den er lettilgængelig, uden ret mange af de sædvanlige akademiske metode- og teoribensving. Billedstoffet er rigt varierende, tit overraskende; layouten en ren fryd for øjet. Og bogen kan givetvis inspirere idrætsforskere, hvis de er løbet tør for nye temaer i deres individuelle styrketræning.

*Tinne Vammen,
cand.phil. i historie*

TID FOR KRITIKK

Wendy Brown: Edgework: Critical Essays on Knowledge and Politics. Princeton og Oxford: Princeton University Press, 2005. 159 sider. Pris 199,95 kr.

Denne essaysamlingen av den amerikanske politiske teoretikeren Wendy Brown inneholder kritiske refleksjoner rundt samfunnsmessige, politiske så vel som akademiske fenomener og tendenser i vår tid. De syv essayene ble opprinnelig skrevet som svar på konkrete problemer, der de tre første tekstene relaterer seg til amerikansk politikk etter 9/11, det fjerde drøfter fremtiden til politisk teori, det femte analyserer offentlige synliggjøringspraksiser, mens de to siste fokuserer på tilstanden feministiske teori og kvinneforskning.

I åpningskapitlet *Untimeliness and Punctuality: Critical Theory in Dark Times*, påpeker Brown at de konkrete politiske problemene hun viser til vil være utdaterte, om ikke glemt, innen boken trykkes. Dette er et sentralt poeng for så vidt som det understreker at umiddelbare politiske begrensninger og valg må holdes adskilt fra den intellektuelle dimensjonen (uten dermed å si at intellektuell aktivitet er upolitisk). Men når det er sagt, fremstår de konkrete politiske problemene som svært aktuelle, kanskje enda mer aktuelle nå enn da boken ble publisert. Ettersom dette essayet er definerende for Browns teoretiske posisjon og innholdet er betimelig idet tidens største finanskriser preger verden, kan det være på sin

plass å dvele litt ved denne teksten.

Brown trekker en forbindelseslinje mellom kritikk og krise ved å redegjøre for hvordan ordet kritikk etymologisk stammer fra den greske termen *krisis*. I før-sokratiske Hellas var *krisis* en juridisk term som handlet om å gjenkjenne en objektiv krise og samle subjektive kritikere som kunne felle dommer og foreskrive et formular for gjenoppbyggende handling (s. 5). Brown bemerker at begrepet *krisis* er nært forbundet med det vi i dag forstår med deliberasjon. Et sentralt aspekt ved deliberasjon er at den har et restaurerende formål i forhold til hendelsen som i utgangspunktet fremkaller denne praksisen. Kritikk er i den forstand ikke en passiv, interesseløs betraktning, men innebærer engasjement og involvering i verden, i tiden.

Etter antikken har imidlertid ordet kritikk fjernet seg fra ordet krise, bortsett fra på visse områder. For eksempel vil en tilstand kalles kritisk når vi står overfor en krisesituasjon av politisk kollaps eller alvorlig sykdom. I begge tilfeller vil det være presserende å forstå situasjonen – gjennom å skille dens elementer fra hverandre – og respondere med legende (be)handling. Den kritiske situasjonen – krisen – bærer således løfter om gjenoppbyggelse av kontinuitet. Samtidig tilkjenner Brown et ønske om brudd med historisk kontinuitet. Det springende punkt i hennes kritiske teori er derfor forholdet mellom overskridelse og rehabilitering.

Brown ytrer ønske om å

overskride grensene for etablert kritisk teori, representert ved Frankfurterskolen. I tråd med Walter Benjamin understreker hun den politiske og filosofiske verdien av å betrakte nåtiden som “a time in which time is still(ed)” (s. 12). En stillestående nåtid, en nåtid som er ute av tiden, skriver Brown, er en nåtid som påkaller oss, kaller oss til å respondere på den. “This is a call we will eventually want to articulate with the call, considered earlier, issued from a ‘critical condition’” (s. 12). Kritisk teori beror således på at nåtiden rives ut av en historiens kontinuitet, samtidig som nåtiden gjøres historisk situert. Når nåtiden gjøres historisk situert, blir den ikke-utopisk, samtidig som den åpner for fremtidige muligheter ved å ikke være determinert (s. 12-13). Ifølge Brown sikter kritisk teori mot å gjøre krise til kunnskap og orientere oss i mørket (s. 15). “Critical theory in dark times thus affirms the times, renders them differently, reclaims them for something other than the darkness” (s. 16).

Slik Brown ser det, signaliserer mørket fremfor alt fravær av lys. Vi må imidlertid ikke forveksle lys med synliggjøring. Dette går tydelig frem av kapitlet *Freedom's Silences*, hvor Brown stiller seg kritisk til en feministisk forestilling om at sannheten åpenbarer seg når en påtvunget taushet brytes og kvinners og andre underprivilegerte gruppers erfaringer synliggjøres. I tråd med Foucault hevder hun at synliggjøringspraksiser som dokumenter-

er og katalogiserer marginaliserte liv, slik som seksuelle overgrep, spiseforstyrrelser, hjemmefødsler og homofilt foreldreskap (s. 85), bidrar til å forsterke reguleringen av de marginaliserte livene, i tillegg til å avpolitiserer de mekanismene om skaper denne marginaliteten. Brown er spesielt kritisk til et feministisk ønske om å skrive kvinners erfaringer inn i loven, da en lovfesting unektelig vil enhetliggjøre og universalisere kvinne-kategorien (s. 90).

Denne type kritikk kommer også til uttrykk i essayet *The Impossibility of Women's Studies*, der Brown blant annet hevder at det er så godt som umulig å teoretisere et juridisk subjekt som ikke er monolitisk. I loven og rettsalen, så vel som i offentlig politikk, opptrer vi enten som (udifferensierte) kvinner, som økonomisk vanskeligstilte, som lesbiske, eller som rasemessig stigmatiserte, men aldri som de komplekse, sammensatte og internt differensierte subjektene vi er (s. 129). Subjektkonstruksjoner kommer ikke i avgrensede enheter, slik som kjønn, klasse og rase, hevder Brown. Og dette reduksjonismeproblemet kan ikke løses ved å gjøre de teoretiske modellene mer spesifikke, for eksempel ved å kartlegge den presise formasjonen av den nåtidige “middelklasse Tejana lesbiske”. Ifølge Brown går den overdrevne troen på spesifisitet i retning av positivisme (s. 130).

Hvordan ser så Brown for seg fremtiden til feministisk teori – og da spesielt forholdet

mellom teori og politikk? Spørsmålet hun stiller i *Feminism Unbound: Revolution, Mourning, Politics*, er hvordan feministisk forskning kan leve uten en revolusjonær horisont – “without the revolutionary push toward the knowable and the controllable” (s. 113). Utfordringen er, slik Brown ser det, å restituere et utopisk “imaginary”, fritt for revolusjonære mekanismer forbundet med kollektiv menneskelig kontroll, slik at det kan anvendes politisk, det vil si bidra til å skape sosial endring i stedet for å utgjøre en flukt fra den opplevde umuligheten av slike endringer. En radikal kritikk, understreker hun, kommer uten garantier med hensyn til utfall eller realiseringsmetoder og -redskaper. Det betyr at feminismen må kunne styrte seg selv og gi avkall på sine grenser, både ved å inngå i større endringspolitiske strømninger og ved å bli vasket bort i slike politiske strømninger (s. 114). “What if it [feminism] could become the site for developing postrevolutionary modalities of political thought and practice? What if we let our objects fly?” (s. 115).

Skal dette forstås som Browns respons på en feministisk krise etter postmodernismen, eller innvarsler hennes visjon for kritisk teori en ny og opprivende krise for feminismen? Browns brudd med en revolusjonær horisont og hennes destabilisering av enhetlige sosiale kategorier synes betimelig, men spørsmålet er om kritikken er så grunnleggende at den kaster barnet ut av badevannet. Kaster Brown

feminismen ut av feminismen? Mister feminismen seg selv uten “the big bang theory of social change” (s. 115)? I forlengelsen av Browns kritikk av feministers historiske og kulturelle avgrensning av erfaring og universalisering av det kvinnelige subjekt, argumenterer Janet Halley, i boken *Split Decisions* fra 2006, for å *Take a Break from Feminism* (s. 59). Slik det her er formulert, viser *break* til pause, men det synes mer dekkende å tale om brudd for Browns vedkommende, vel å merke med et restaurerende formål. Sett i lys av Browns betraktninger rundt begrepet *krisis*, er det nærliggende å tolke hennes (feministiske?) kritikk av feminismen som en overskridende og samtidig revitaliserende praksis, der siktemålet er å gjøre krise til kunnskap og orientere oss i mørket. Det som eventuelt bidrar til å fordunkle Browns kritiske teori, er ikke mangel på analytisk skarphet, men hennes poetiske og noe luftige skrivestil, der formuleringene til tider fremstår som lett svevende. *She lets her objects fly*, kan man vel si.

Randi Gressgård,
cand.polit.
Bergen Universitet

ET PORTRÆT AF BODIL KOCH

Anmeldelse af Birgitte Possing: Uden omsvøb. Et portræt af Bodil Koch. Gyldendal, 2007. 392 sider. Pris 349 kr.

Birgitte Possing har skrevet en grundig og i mange passager fremragende bog om den kendte danske politiker Bodil Koch. Som det blev sagt var hun, i sin egenskab af kirkeminister, et af den danske regerings “få mandfolk” under den kolde krig og et godt stykke op i 1960erne.

Omslaget viser da også det herlige pressefoto af en engageret, måske vred Bodil Koch, med åben mund og tændt cigarett overfor den mundlamme amerikanske udenrigsminister John Foster Dulles. Med store gestikker og retorik belærte hun ham om det umenneskelige og ukristelige i USA’s konservative politiske kurs i 1950-erne, med McCarthyismen indadtil og den manglende anerkendelse af Maos Kina udadtil. Billedet er taget i 1958 og årene omkring 1960 betegner vel nok kulminationen på Bodil Kochs kontroversielle engagementer, der rakte langt ud over hendes politiske ressort-områder som kirkeminister. Noget, som gjorde hende både kendt og elsket i bredere dele af den danske befolkning og mindre populær indadtil i både parti og ministerium. For nu at sige det mildt.

I bogen får vi interessante indblik i, hvad der lå forud og hvad der siden fulgte. Født i 1903 i et ganske velsitueret københavnsk middelklassehjem, valgte Bodil Thastum et

for den tid utraditionelt studium og blev teologisk kandidat i 1929. Her mødte hun sin mand, Hal Koch, der senere blev kendt som bl.a. professor og højskoleforstander.

Bodil Kochs karriere og veje ind i det politiske liv havde afsæt i hjemmet og det private. Trods den teologiske grad blev hun i 1930erne hjemmegående husmor og mor til 4 børn, hvor hun både førte hus og syede børnenes tøj. En erfaring, som gjorde hende sensibel over for det store oplysningsbehov, der eksisterede blandt 1930ernes mange hjemmearbejdende kvinder, som blev fanget ind af moderens og husmoderens vigtige, men begrænsede horisont. Hun slog senere på vigtigheden af, at kvinderne skulle leve sit selvstændige liv på samme måde, som Familiens andre Medlemmer.

Det fortsatte med etablering af *Folkevirke*, en ny tværpolitisk kvindeorganisation, hvis formål var politisk oplysning især møntet på de mange kvinder, som arbejdede som husmødre i hjemmet. Anledningen var det, i kvindepolitisk henseende, katastrofale valg i 1943, hvor den samlede kvinderepræsentation i Folketinget gik tilbage til kun 2! Bevægelsen Folkevirke blev startet i 1944 med det formål at skabe forbindelse til de mange “politisk ligegyldige kvinder, de politiske partier og de kvindeorganisationer, som allerede findes” (s. 89).

Bodil Koch var i sit kvinde- og samfundsengagement i 1940erne stærkt påvirket af den svenske Elin Wägner, hvis bog *Ilden overlever Natten* be-

tød en slags vækkelse for en hel kvindegeneration. Inspirationen fra Wägner indebar en understregning af kvindernes egenart – eller en slags radikaliseret kønssessentialisme – med vægt på kvindernes særlige bidrag til det moderne samfunds udvikling. Kvindernes “Instinkt” og erfaring skulle tælle med i samfundsspørgsmål fordi kvinderne vovede at sætte “Menneskeproblemet i Forgrunden for Fremskridtproblemet” (s. 111). Den Wägner inspirerede feminisme kan ses som en reaktion på 1930ernes konservative kvindesyn og dyrkelse af hjemmet, moderen og husmoderen. Opgaven var, ifølge Bodil Koch, at forlænge kvindernes og hjemmenes verden ud i den politiske verden, hvor kvinderne skulle arbejde sig ind i politik fra neden: “Tre i Sognerådet i Snolderød, kan blive banebrydende for Kvindernes Adgang til Verdensfreds konferencen”. Engagementet i Folkevirke blev for Bodil Koch tunnellen til hendes politiske karriere. Den startede i 1945 som kandidat for Socialdemokratiet i en skeptisk Herningkreds, hvor hun blev valgt til Folketinget i 1947. Bodil Koch var fra 1953 til 1968 en gennemgående figur i skiftende socialdemokratiske regeringer, først som kirkeminister og senere som kulturminister.

Sådan lidt groft sagt tegnede Bodil Kochs virke i disse 30 – 40 år af det 20. århundredes historie en bevægelse gennem vigtige strømninger i dansk kirke- og kulturliv. Fra et teologisk miljø i mellemkrigstiden med rødder i idealistisk kris-

tendom og kristen socialisme, over feminisme og moderniseret folkelighed og grundtvigianisme i 1940erne til en alliance med et bredere kulturradikalt miljø i 1960erne, hvor kunsten blev prismet for tro og humanisme. Resultatet af denne udvikling besegles sigende nok af dansk kulturradikalismes *grand old man*, Klaus Ribbjerg, for hvem Bodil Koch også blev spiselig i løbet af 1960erne og som citeres i bogens titelomslag for at sige: “Hun havde format havde hun.”

Possing giver i den levende og detaljerede fremstilling mange eksempler på, hvordan Bodil Kochs livssyn og praksis udfoldede sig som kirke- og kulturminister med afstikkere til hendes engagement og utraditionelle interventioner i dansk udenrigspolitik. Hendes virke adskilte sig både fra den klassisk socialdemokratiske arbejderisme og fra den nye generation af mandlige socialdemokratiske cand. polit’er, som rykkede ind i partiledelsen i 1960erne. Bodil Koch forblev tro mod sine intellektuelle interesser og det politiske program fra 1940erne, som satte “Menneskeproblemet foran Fremskridtproblemet”. Der er mange eksempler på, at hun tilførte den politiske debat nogle etiske og intellektuelle dimensioner, som i dag stort set er forsvundet ud af den danske politiske kultur.

Det er interessant læsning selvom det kvindepolitiske engagement ser ud til at fortone sig i disse år. Det virker således ikke, som om kvindebevægelsen blev en base for Bodil Koch. Snarere var det de teologi-

ske miljøer og kolleger som præstekonen og forfatteren Anne Sophie Seidelin og missionsnæren og præsten Gurli Vibe Jensen, som udgjorde nogle af de tætte relationer. Det er også dem, der bogen igennem leverer de skarpeste og mest ærlige(?) karakteristikker af Bodil Koch.

En af bogens subtekster udgøres af forholdet til ægtefællen Hal Koch. Udefra set var Koch’erne et kendt intellektuelt par med betydelig succes både i deres private og offentlige virksomhed. Begge var teologer, begge var begavede og karismatiske og begge satte sig betydelige spor i periodens danske folkelige bevægelser, politik og kulturliv.

Possing viser, at ægteskabet ikke var uden problemer og det, der virker som en permanent krise syntes at indfinde sig proportionalt med Bodil Kochs forvandling fra “fru professorinde” med ansvar for hus og hjem til fremgangen i hendes karriere i 1950erne, hvor hun beklædte ministerembeder med stor originalitet og dygtighed. Parret forblev sammen og måske holdt sammen af Bodil Kochs mange breve til sin mand, hvorigenem hun tydeligvis forsøgte at fastholde nærhed og sammenhæng.

Det er fair nok, at Possing lader det Kochske privatliv stå lidt flimrende og lader det løbe i sit eget spor i citater og billedtekster. Men måske kunne denne i og for sig trivielle problemstilling have været løftet ved inddragelse af nyere historie- og kønsteoretiske indsigter. Hvad kunne begreber som

performativitet og heteronormativitet for eksempel have tilført denne diskussion? Var Bodil og Hal Koch bare gode performere, som levede op til 1950ernes kønskoder, samtidig med, at de på forskellig vis underminerede og overskred dem?

For en historisk betragtning ville et udvidet komparativt perspektiv desuden have været oplagt.

Hvad siger lige præcis historien om Bodil Koch og hendes eftermæle om det Danmark, som hun udfoldede sig i? Hvilke ligheder og forskelle er der for eksempel til andre af tidens intellektuelle og politiske par, eksempelvis de danske Lis og Ebbe Groes, de svenske Alva og Gunnar Myrdal eller til kristelige kosmopolitter som Elsa (Bernadotte) og Hugo Cedergren?

Og når vi nu er i den historiske afdeling: hvorfor inddrager Possing så ikke hele den idealistiske sociale kristendomsdiskurs *The social gospel*, som dominerede de anglo-amerikanske miljøer de første årtier af århundredet, og som også havde en vis indflydelse blandt de teologier, som stod Bodil Koch nær, ikke mindst svigerfaderen Hans Koch. For nu at sige det kort og forenklet, så mener jeg, at der er meget mere social gospel end tidehverv i Bodil Kochs tanker og praksis, og at der heri ligger en nøgle til forståelse af hendes selvfølgelige indmeldelse i Socialdemokratiet og engagement i freds- og udenrigspolitik. Dette perspektiv berøres ikke og generelt har vi sådanne dialoger og mere udfoldede linjer til

den teoretiske og komparative køns- og historieforskning til gode.

I Possings stramt komponerede bog holdes fokus på det politiske og kulturelle Danmark.

Som sagt er bogen i mange passager fremragende researchet og formidlet. Der er mest dynamik og spændstighed i de kapitler, som fører op til 1960'erne, som vel også er de år, hvor der er størst bevægelse i Bodil Kochs liv. De udførlige detaljer især fra ministerierne navnlig i bogens sidste del kommer nogle steder til at virke langtrukne, som gentagelser og 'mere af det samme'.

I lyset af den nye kvindebevægelse og de nye politiske generationer i Socialdemokratiet blev Bodil Koch og hendes generation hurtigt glemt i 1970'erne. Hendes og kollegernes patetiske fremtoning og rustne stemmer, cigarer og whiskysjusser havde absolut ingen appel til de rødstrømpegenerationer, som fulgte efter. Tiden og tendenserne i kønsforskningen i dag er heldigvis mere åbne overfor skæve og sammensatte personligheder som Bodil Koch. Possings fortjeneste er at relancere Bodil Koch og hendes samtidige som vigtige politiske aktører. Samtidig med, at bogen tilvejebringer et mange facetteret billede af et utraditionelt og engageret, men også meget skrøbeligt menneske.

*Hilda Rømer Christensen,
ph.d., lektor
Københavns Universitet*

UPRÆCIST SKABELSESVÆRK

Stine Adrian: Nye skabelsesbetragtninger om æg, sæd og embryoer. Et etnografisk studie af skabelser på sædbanker og fertilitetsklinikker. Linköping Studies in Arts and Science no. 370.

Linköping universitet, Institutionen för Tema. Tema genus.

Linköping 2006.

www.diva-portal.org/diva/getDocument?urn_nbn_se_liu-diva-7543-1__fulltext.pdf (2,7 MB)

Stine Adrian er dansk og benytter sin tilknytning til Linköping universitet til at sammenligne danske og svenske forhold inden for området assisteret befrugtning. Selv om ph.d.-afhandlingen er defineret som et etnografisk studie, blandes dette med genrer som Science Technology Society-studier (STS), feministisk videnskabsforskning og kønsforskning. Feltarbejdet, som fandt sted i 2003, er nemlig et ganske omfangsrigt forsøg på at afdække og beskrive relationerne mellem mennesker, det menneskelige, kultur, ting, videnskab, teknologi og organisation. Herunder også indretning og udsmykning af lokaler. Ambitionen stikker således i mange retninger og går på tværs af de traditionelle skillelinjer, idet der søges skabt en fusion af humaniora med medicin, samfundsvidenskab og naturvidenskab – det er et bud på, hvorledes tværvidenskabelighed kan udmønte sig.

Professor Bente Rosenbeck anmeldte i februar 2007 afhandlingen i Webmagasinet FORUM

fo.dk/side/559/article/720. Jeg er enig i hendes kritik af brugen af de teoretiske referencerammer, selv om det er centralt at være åben over for nytænkning. Den er der behov for. Rosenbeck skrev: "Der er et overflødigshorn af feministiske teorier og perspektiver, men nok også så mange, at nogle af dem er overflødige; der skal lidt for meget med. Dette giver sig bl.a. udslag i noter, som tager magten fra det, der står på siderne – især i de første kapitler. Der bliver lidt mange gentagelser; det bliver i det hele taget lidt for omstændeligt. Så afhandlingen kunne have været tjent med en stramning og slankning."

Jeg kan supplere med en bemærkning om, at stringensen på visse centrale steder mangler, hvilket er fatalt i et videnskabeligt dokument.

Værst er i denne sammenhæng den gennemgående ukritiske brug af ordene 'biologisk' og 'genetisk'. Et eksempel gives her fra kapitel 8 om befolkningspolitiske skabelsberetninger, hvor reglerne for kønscedonation i henholdsvis Sverige og Danmark sammenlignes. I dette eksempel sættes der – fejlagtigt – lighedstegn mellem det biologiske og det genetiske. At sætte lighedstegn er forkert, fordi biologi er et mere rummeligt ord end genetik. I afhandlingen står: "Et område, hvor lovgivningerne for alvor adskiller sig, er i spørgsmålet om betydningen af 'det genetiske ophav'. Hvor kendskab til det biologiske ophav i Sverige opfattes som barnets ret, så betragtes det i Danmark som vigtigt, at bar-

net, donor og forældre ikke kan komme til at kende hinanden."

Et andet eksempel viser, at Adrian faktisk godt er klar over, at biologi og genetik bør bruges til at beskrive noget forskelligt. Eksemplet findes i kapitel 6 om sæd, hvor et par skal beslutte, om de vil benytte sæddonor: "[...] de ser betydningen af at have den samme form for biologisk tilknytning til barnet, og den biologiske forskel, som graviditeten skaber, nævnes ikke".

Jeg er overbevist om, at hvis der havde været tid til en ekstra gennemskrivning af afhandlingen, ville der i stedet for have stået: "[...] de ser betydningen af at have den samme form for genetisk tilknytning til barnet, og den biologiske forskel, som graviditeten skaber, nævnes ikke". Min overbevisning næres af, at der i det foregående kapitel 5 om æg kan læses følgende: "Teknologien gør det muligt at tage æggene ud af kvindens krop. Det gør, at opfattelser af hvad biologisk slægtskab er, kan sættes til forhandling, fordi genetik og biologisk slægtskab i form af at bære en graviditet ikke nødvendigvis længere hænger sammen. Æg vil derfor ved en fejltagelse kunne blive forbyttet, og en kvinde kan via ægdonation godt blive biologisk mor, selvom hun ikke er genetisk relateret til sit barn."

Disse eksempler ligger i forlængelse af en anden kritik omhandlede henvisningen til foreningen Dansk Kvindesamfund, som findes i kapitel 2 om feministisk teori. Adrian grupperer her Dansk Kvindesam-

fund sammen med radikalfeministerne, som hun lægger afstand til på grund af deres entydige kritik af reproduktionsteknologien. Grupperingen begrundes – efter min mening ikke overbevisende – i den tilhørende note: "Dansk Kvindesamfund er særligt imod anvendelsen af ægdonation, eftersom det tredeler "moderskabet" i det sociale (hende barnet vokser op med), det genetiske (hende der leverer æg) og det biologiske (den kvinde der bærer graviditeten)."

Adrian har sin viden fra Dansk Kvindesamfunds hjemmeside, som ellers giver et overblik over foreningens politik på familieområdet, og hvor det også tydeligt fremgår, at der skelnes skarpt mellem anvendelsen af æg og fremskaffelsen af dem. Det, Dansk Kvindesamfund er imod, er, at æg til donation i kønsligestillingens navn skal kunne fremskaffes ved, at loven tillader alle kvinder at få udtaget æg. Alene på den baggrund mener jeg, at det er uigennemtænkt at reducere Dansk Kvindesamfund anno 2006 til radikalfeministisk. Navnlige også fordi foreningen og Adrian er enige om en meget væsentlig ting. Dansk Kvindesamfund sigter nemlig, helt i tråd med afhandlingens hovedtese, mod at sætte spørgsmålstegn ved diskursen om den såkaldt normale heteroseksuelle kernefamilie. Adrian udtrykker det således: "Herigennem kan der åbnes op for forståelser af skabelser, der gør, at nye mere inklusive skabelsberetninger kan fortælles, og forhåbentlig tage del i skabelsen af andre bedre ver-

dener, end den vi oplever i dag.”

Jeg havde håbet, at jeg efter læsningen selv ville kunne bruge ordene ‘skabelse’, ‘skabelser’ og ‘skabelsesberetninger’, som Adrian forstår dem, men desværre. Ordene bruges nærmest i flæng i stedet for præcist til de annoncerede teoretiske formål. Det forstyrrer læsningen. For god ordens skyld citeres Stine Adrians egen definition fra det konkluderende kapitel: “Skabelser er [...] den proces der opstår i mødet mellem de mange forskellige aktører.”

I abstract fra Linköping universitet er materialiseringsprocesser og skabelsesprocesser det samme, jf. <http://www.ep.liu.se/theses/abstract.xsql?dbid=7543>.

Afhandlingen tyder på et vist hastværk i slutfasen. Den personlige kommateringsstil brydes pludselig af passager med grammatisk komma uden nærmere forklaring. I opsummeringerne findes noter og nyt indhold. I det konkluderende kapitel stilles nye spørgsmål, og det skrives, at Adrian som medskaber har formet sin empiri. Endvidere omdefineres delsvar på problemformuleringen til eksempler.

Afhandlingen rummer mange gode refleksioner over ligestilling og kønsforskelle. Selv om Sverige har ligestillingsspørgsmålet som et vigtigt element i forsøget på at skabe et børnevenligt samfund, så er det den danske stat, der forsøger at opdrage sine borgere til at ændre familiemæssig ad-

færd. Adrian eksemplificerer påstanden med den stramme danske udlændingepolitik, og i dag kan tilføjes forældreansvarsloven, der om noget opfylder diskursen om et genetisk patriarkalsk grundlag.

Det er synd for et så ambitiøst værk, at det skæmmes af ovenstående skavanker. Som det foreligger, ser jeg ikke den medicinske verden tage imod den fremstrakte hånd om tværvenskabelighed. Imidlertid tror og håber jeg på, at Adrian fortsætter med at forfatte og formidle sine ‘skabelser’ med det formål, at hverken gamle konventioner eller letkøbte teoretiseringer skal styre menneskers liv og levned.

*Bente Holm Nielsen
cand.med.*